

Thoir saoghal nan
caistealan meadhan-
aoiseil beò tro
sgrùdadh mic-samhail
nithean tha stèidhichte
air fianais bhon àm.

A' RANNSACHADH NITHEAN EACHDRAIDHEIL BEATHA SA CHAISTEAL MEADHAN-AOISEIL

Clàr-innse

td2-3

Mun stòras seo

td4-7

Na th'anns na bogsaichean làimhseachaidh

td8

A' ceangal nam bogsaichean làimhseachaidh ri obair sa chlas

td9

Duilleag sgrùdaidh nithean

td10

Stiùireadh làimhseachaidh

td11

Moladh airson seisean làimhseachaidh

td12-17

Notaichean air na nithean

td18-19

Molaidhean airson obair as dèidh làimh

td20-22

Cùl-fhiosrachadh do thidsearan

td23

Stòrasan eile

Triùir sgoilearán sa bhunscoil gu moiteil a' sealltainn modailean innealan sèist.

Mun stòras seo

Ro-ràdh

Tha an cruinneachadh de mhic-samhail nithean meadhan-aoiseil air an cumail ann an dà bhogsa làimhseachaidh. Chaith an cruthachadh airson taic a chur ri clas a tha tadhail air làrach le Alba Aosmhòr. Cuidichidh na mic-samhail a th'anns an dà bhogsa sgoilearan gu sgrùdadh a dhèanamh air beatha sa chaisteal meadhan-aoiseil tro nithean a bhiodh air an cleachdadhaig an àm.

A' cleachdadha am Bogsa Làimhseachaidh

Tha Bogsaichean Làimhseachaidh Beatha sa Chaisteal Meadhan-aoiseil rim faotainn aig:

- Caisteal Blackness (Fòn: 01506 834807)
- Caisteal Bothwell (Fòn: 01698 816894)
- Caisteal an Dùin (Fòn: 01786 841742)
- Caisteal Chill Rìmhinn (Fòn: 01334 477196)
- Caisteal Urchadain (Fòn: 01456 450551)

'S dòcha gun tèid àiteachan eile a chur riutha sin. Thoiribh sùil air làrach-lín Alba Aosmhòr airson àiteachan eile: www.historicscotland.gov.uk/education_unit.

Bu chòir fios ag iarraidh nam Bogsaichean Làimhseachaidh a chur ro làimh dìreach chun na làraich.

Tha na Bogsaichean Làimhseachaidh air an dealbh air dhòigh 's gu bheil sùbailteachd aig ceannard na buidhne an cleachdadha anns an dòigh as freagarrache air feumalachdan a' chlas. Tha molaidhean airson gnìomhan a' cleachdadha nam Bogsaichean anns an leabhran seo.

A' toirt taic do dh'ionnsachadh is teagastg

Cuidichidh cleachdadadh nam Bogsaichean Lèimhseachaidh, mar phàirt de chuart gu làrach Alba Aosmhor, sgoilearan ann a bhith a' leasachadh nan ceithir amasan fharsaing a tha sa Churraicealam airson Sàr-mhathais.

Cuidichidh e sgoilearan ann a bhith:

- cur ris an tuigse mu eachdraidh, dualchas agus cultar na h-Alba agus mun àite a th'aig an dualchas ionadail agus nàiseanta san t-saoghal
- cur ris an tuigse mun t-saoghal le bhith ag ionnsachadh mu obair agus adhartas daonna san àm a dh'fhalbh
- cur ris an tuigse mu an luachan, an creideasan agus an cultaran fhèin
- ionnsachadh mar a lorgar, a rannsaichear, agus a nithear ceanglaichean eadar amannan, daoine agus tachartasan ann an tìm agus àite
- ionnsachadh mar a lorgar, a rannsaichear, agus a nithear ceanglaichean eadar feartan agus àiteachan, gu h-ionadail agus nas fhaide air falbh

Cuidichidh e cuideachd le leasachadh a thoirt air na sgilean a leanas ann an Eòlas Sòisealta:

- sealltainn, a' dèanamh dealbh agus a' clàradh
- dèanamh coimeas agus iomsgaradh gu tighinn gu co-dhùnaidhean seasmhach
- a' sgrùdadh diofar sheòrsachan fianais
- ceasnachadh agus fuasgladh cheistean
- eadar-obrachadh le daoine eile agus a' cur ri mothachadh fèin agus daoine eile
- an comas smaoineachadh ann an dòigh bhreithneachail le bhith lorg, dèanamh anailis agus cleachdadadh fiosrachadh à diofar àiteachan
- còmhradh agus deasbad
- a' cur air adhart puingean reusanta a ghabhas seasamh
- mothachadh air an òrdugh as na thachair cuisean agus cuin a thachair iad

Mar bu dòcha a bha Caisteal Bothwell, a' coimhead thairis air Abhainn Chluaidh, mu 1420

Na tha am broinn Bogsa Làimhseachaidh 1

Sreath 1

Coif mèilleach

Clogaid mhòr

Geimhlean

Sreath 2

Saigheadan

Sreach 3

Buinn airgid

*Còmhdaich cinn
dha seabhag*

Uidheam sgrìobhaidh

Na tha am broinn Bogsa Làimhseachaidh 2

Sreath 1

Soitheach teasachaidh

Soitheach feòdar

Cailis

Sreath 2

Brògan tionndaidh

Brògan fiodha

*Prais, a ceann
fiadh agus làmh-
ghreim*

Sreath 3

Fualan

A' ceangal nam Bogsaichean Làimhseachaidh ri obair sa chlas

Mus stiùir sibh seisean làimhseachaidh a' cleachdad
nam bogsaichean 's dòcha gum biodh sibh airson
an clas a dheisearachadh le gnìomh simplidh no
dhà a bheireadh orra smaoineachadh air ciamar a
choimheadas iad air fianais agus dè a dh'innseas
nithean dhuinn mu beatha dhaoine.

Gèam a' Sgudail

Thoiribh a-steach measgachadh de nithean pearsanta a
bhios sibh a' cleachdad gach latha. Thoiribh an aire nach
tagh sibh càil a tha gu follaiseach leibhse, ge tà. Bu chòir
gum biodh cothrom aig a' chlas dealbh de charactar a
tharraing bho na nithean. Cleachdaibh ur mac-meanmna
fhèin ann a bhith taghadh nithean, ach seo cuid a rudan a
dh'haodas obrachadh gu math:

- tiogaid bus no trèana
- fainne-cluaise
- botal falamh
- còmhach a bha air biadh
- seann leabhar
- ball aodaich (m.e. bròg)
- tiogaid airson film no dealbh-chluich(no leithid)

Cuiribh an clas nam buidhnean beaga agus leigibh leotha
na nithean a làimhseachadh. Iarraibh orra beachdachadh
air gach nì fa leth agus innse dè, nam beachd-san, a tha
na nithean ag innse mun neach leis a bheil iad. Faodaidh
iad an uairsin an co-dhùnaidhean innse dhan chòrr dhen
chlas.

An dèidh dhaibh beachdachadh air grunn nithean
bidh dealbh aca nan cinn air an seòrsa duine a tha an
fhianais a' comharrachadh, mar eisimpleir an gnè, na
cur-seachadan aca, an nàiseantachd, cò às a tha iad,
an obair m.s.a.a. Dh'haodadh gun cuir cuid de na co-
dhùnaidhean aca iongnadh oirbh! Aig a' cheann thall
faodaidh sibh innse dhaibh cò an neach diomhair a bha
seo (sibh pèin).

'S e a' phuing a tha cudromach an seo gur ann dìreach
anns an dòigh seo a tha arc-eòlaiche ag obair, a' cur ri
chèile fiosrachadh bho beatha dhaoine agus a' tighinn gu
co-dhùnaidhean fiosraichte mun dòigh-beatha a bh' aca.

Nì Diomhair

'S e dòigh mhath eile airson toirt air sgoilearan
beachdachadh dha rìribh air dè th'ann an nì, nì diomhair
a thoirt dhaibh airson a sgrùdad. Thoiribh a-steach
nithean air nach bi iad buailteach a bhith eòlach.
Cuiribh an clas nam buidhnean. Faodaidh na buidhnean
bruidhinn air gach nì agus am beachd as fheàrr a th'aca a
thaobh dè a th'ann a chur air adhart.

Misnichibh gach buidheann gu beachdachadh gu
faiceallach air gach nì a chuireas sibh air am beulaibh,
beachdachadh air a h-uile feum gu faodte a chur, agus
aontachadh air a' bheachd as fheàrr a th'aca.

Criochnaichibh le seisean leis a h-uile duine sa chlas
cruinn. Faodar bruidhinn air gach beachd. Faodaidh
gach buidheann bruidhinn air am beachd fhèin a thaobh
dè tha anns an nì agus 's dòcha fiùs toirt air cuid eile
taobhadh ris na beachdan aca.

Duilleag sgrùdaidh nithean

Dèanaibh dealbh den ñì.

Cò air a tha sibh a'smaoineachadh a tha e air a dhèanamh?

Bheil e coimhead coltach ri cail a th'againn an-diugh?

Dè feum a bh' ann?

A bheil maiseachadh sam bith air? Dè tha e a' sealltainn?

Bheil sibh a'smaoineachadh gur e ñì luachmhor a th'ann?

A bheil an ñì seo ag innse caill dhuinn mu na daoine leis an robh e?

Dè seòrsa dath a th'air?

Làimhseachaidh

'S e mic-samhail a th' anns na nithean a th'anns na Bogsaichean Làimhseachaidh agus tha a' mhòr-chuid aca an ìre mhath làidir. Ach, le bhith leantainn an stiùireadh simplidh a th' anns an ath cholbh, cuidichidh e sibh gus dèanamh cinnteach nach tèid ach cho beag 's a ghabhas milleadh no caitheamh a dhèanamh air na nithean.

Dh'fhaodadh sibh fiùs iarraidh air na sgoilearan beachdachadh ro-làimh air na riaghailtean làimhseachaidh a bhiodh aca fhèin.

Tha sgoilear anns a' bhun-sgoil air a chuideachadh gu clogad mhòr fheuchainn air

Stiùireadh

- Ro seisean làimhseachaidh dèanaibh sgrùdadadh air na nithean agus gabhaibh beachd air cunnart sam bith dhan chloinn sa bhuidheann agaibh a dh'fhaodadh a bhith nan lùib. 'S dochas mar eisimpleir gu feumadh sibh sùil gheur a chumail air nithean finealta no geur.
- Bithibh càramach nuair a tha sibh a' giùlain nam Bogsaichean Làimhseachaidh. Cleachdaibh dà làmh agus dèanaibh cinnteach daonna gu bheil an taobh ceart dhen bhogsa an àrd.
- Bithibh furaileach fad na h-ùine nuair a thathar a' làimhseachadh nan nithean.
- Ma ghabhas e idir dèanaibh, bu chòir na nithean a bhith air an làimhseachadh le dà làimh air uachdar glan, còmhnaid leithid bòrd.
- Ma tha na bogsaichean gu bhith air an cleachdadadh air an làr, cuiribh na sgoilearan nan suidhe ann an ceart agus sìníbh na nithean, aon aig aon àm, chun chuidiche agus bhuapa.
- Mus till sibh na bogsaichean an dèidh seisean, bhiomaid gu mòr nur comain nan dèanadh sibh cinnteach gu bheil na nithean air fad, agus cail sam bith a thàinig nan cois, air an cur gu rianail sna bogsaichean.
- Tachraidh tubaistean agus gabhaidh nithean eile fhaighinn. Leigibh fios gu Alba Aosmhor anns a' bhad mu nithean a tha briste no a dhìth. Na dèanaibh oidhirp air cail a chàradh ach tillibh na pìosan briste air fad.

Tha sgoilearan san àrd-sgoil a' faighinn a-mach mar tha inneal sèist ag obrachadh.

Moladh airson seisean làimhseachaidh

Tha dòighean eadar-dhealaichte air seisean làimhseachaidh a' cleachdadadh nam bogsachean a chur air dòigh, a rèir meud agus comasan a' chlas. Gun teagamh tha e an urra ribh pèin ciamar a tha sibh airson an stòras a cleachdadadh ach 's dòcha gum bi na molaidhean a leanas feumail.

- Roinnibh an clas nam buidhnean beaga, gun barrachd air còignear ann an aon bhuidheann, ma ghabhas sin dèanamh
- Dh'fhaodadh gach buidheann cuspair eadar-dhealaichte a ghabhail m.e. Dìon a' Chaisteil, Beatha a-staigh, Beatha sa Chùirt.
- Dh'fhaodadh sibh an uairsin trì no ceithir nithean a thoirt do gach buidheann airson sealltainn riutha is bruidhinn mun deidhinn, no dh'fhaodadh sibh dìreach aon nì a thoirt do gach buidheann airson coimhead air agus bruidhinn gu mionaideach mu dheidhinn.
- Thoiribh 5-10 mionaidean dha gach buidheann airson bruidhinn mu na nithean agus /no deilbh a tharraing dhiubh.
- Faodaidh sibh an còmhradh a stiùireadh le iarraidh orra freagairtean a bhith aca airson na leanas:
 - ◆ Dè tha iad a' faicinn / a' faireachdainn, mar eisimpleir -
Dè an cumadh a th'air?
Dè an dath a th'air?
A bheil pàtrain no maiseachadh air?
A bheil e trom no aotrom?
A bheil e garbh no mìn?
A bheil fâileadh dheth?
 - ◆ Dè am beachd, mar eisimpleir, a thaobh –
Cò 's dòcha a bha ga chleachdadadh?
Ciamar a tha e ag obair?
Cò airson, 's dòcha, a bha e air a chleachdadadh?
Cò dheth a tha e air a dhèanamh?
A bheil e briste? A bheil càil a dhìth air? Ma tha, saoil ciamar a thachair sin?
Dè th'ann?

Sgoilearan àrd-sgoil a' feuchainn orra làmhain

- ◆ Dè na shaoileas iad, no a bheil ceistean fhathast aca mu nì, mar eisimpleir:
Cò leis a bha e no cò bha ga chleachdadadh?
Dè bhiodh tu a' dèanamh nam biodh tu a' cleachdadadh an nì seo?
Carson a tha e air a dhèanamh dhe na stuthan sin?
Dè a th' ann?
Ciamar a chaidh a dhèanamh?
Càite, 's dòcha, an robhas ga chleachdadadh?
- Gu cinnteach, bidh an ceistean fhèin aig na sgoilearan mu na nithean agus bu chòir am misneachadh gus am faighneachd. Dh'fhaodadh e bhith feumail nam biodh cuideigin ann airson na ceistean sin a sgrìobhadh sìos gus am faod iad an rannsachadh fhèin a dhèanamh, air an làrach no air ais san sgoil.
- Faodaidh na nithean an uairsin a bhith air an cuairteachadh air gach buidheann.
- Faodaidh sibh seo a' leantainn le seisean còmhraigdh far am faod na sgoilearan am beachdan, na lorg iad a-mach, agus an smuaintean mu gach nì innse dha càch a chèile

Notaichean air na nithean

Tha na notaichean a leanas airson cuideachadh a thoirt do cheannardan bhuidhnean a tha a' ruith seiseanan làimhseachaidh. Bheir iad dhuibh fiosrachadh mu gach nì sna Bogsachean Làimhseachaidh.

Tha na nithean a' freagairt gu h-àraid air trì prìomh chuspairean:

- Dìon a' Chaisteil
- Beatha a-staigh
- Beatha sa Chùirt

Dìon a' Chaisteil

A' chlogaid mhòr

Bha a' chlogaid mhòr gu h-àbhaisteach air a cleachdadh sa cheathramh linn deug. Bha i a' dìon ceann is aodann an neach air an robh i, le dìreach sgoltadh beag far a faiceadh na sùilean a-mach. Glè thric cha bhiodh i air neach ach sna tràth ìrean ann am batal. An uairsin chuireadh iad dhiubh i gus am biodh e na b' fhasa dhaibh gluasad. Dh'fhaodadh e fàs glè mhì-chofhurtail 's i a' cur bacadh air lèirsinn an neach air an robh i.

Coif màilleach

'S e seòrsa de churrac màilleach a bha a' dìon ceann is amhaich an neach air an robh e a bh' ann an coif. Bha màilleach furasta a dhèanamh chionns nach eil ann ach tòrr fhàinnechan beaga, meatailt air an ceangal ri chèile. Bha e na b' aotrom agus na bu shùbailte na armachd pleit, ach bha e anabarrach èifeachdach ann a bhith a' dìon an aghaidh faobhar claidheimh no gob saigheid. Cha bhiodh màilleach air a h-uile saighdear ge tà, oir bha e gu math daor, ach b' e pàirt chudromach a bh' ann de dh' èideadh ridire no saighdear proifeiseanta.

Saighdean

Tha trì saighdean diofraichte sa bhogsa. Bha adhbhar sònraichte airson gach seòrsa.

Saighead earball-gobhlach

Bha an t-saighead seo air a deilbh airson am milleadh bu mhotha a ghabhadh a dhèanamh air nàmhaid. Tha an t-earball-gobhlach a' faighinn ainm bhon chumadh garg, gathach a th'air ceann an t-saigheid. Nan rachadh seo trod chorp bhiodh e do-dhèanta a tharraing a-mach gun milleadh mòr a dhèanamh.

Brodaiche triantanach

Bha an seòrsa saighead seo air a deilbh a dh' aona bhàgh airson armachd nàmhaid a tholladh. Tholladh an ceann trom, triantanach màilleach.

Saighead sealge gathach

Bha saighdean air an deilbh gu sònraichte airson sealg. Bha ceann gathach air saighead sealge a dhèanadh cinnteach gu fuiricheadh an t-saighead ann an corp a' bheathaich. Bhiodh na daoine a bha fuireach faisg air an làraich measail air a bhith sealg mar chur-seachad agus bhiodh an tighearna ionadail agus a charaidean tric ris. Mar bu trice bhiodh iad a' marcachd fhad 's a bha iad ri sealg, a' cleachdadadh coin-seilge gus creach a ghlacadh. Bha sealg fhèidh cumanta agus b' e damh-fèidh an duais a b' fheàrr le sealgair. Ged a bha sealg a' cur biadh air a' bhòrd, b' e tachartas sòisealta cudromach a bh' ann cuideachd oir dh'fhoillsicheadh e d'ìre shòisealta. B' e trèanadh deatamach airson cogadh a bh' ann cuideachd.

Geimhlean

Bhiodh geimhlean coltach ris an fheadhainn seo air an cleachdadadh airson prìosanaich a chumail am prìosan a' chaisteil. B' ann air na casan a bhiodh an fheadhainn seo - chumadh iad prìosanach gun a dhol glè fhada. Bhiodh geimhlean chas tric air an ceangal ris na ballachan, a' dèanamh cinnteach nach biodh mòran cothrom gluasad aig a' phrìosanach.

Beatha a-staigh

Fualan

Bha fualan (no pis-pot mar a chante ris sna meadhan-aoisean) air a dhèanamh de chrèadha agus air a dheilbh airson fir. Bha e soilleir carson a bha e – shàbhaladh soitheach leithid seo duin'-usal bho choiseachd gu ruige nan taighean-beaga fuaraidh air oidhche reòite gheamhraidh. Bha an làmh ga dhèanamh furasta a ghiùlain dhan t-searbhant thruagh a dh'fheumadh fhalamhachadh sa mhadainn.

Prais, a ceann fiodh agus làmh-ghreim

Seo prais àbhaisteach a bhiotar a' cleachdadhbh an cidsin a' chaisteil. Ghabhadh i leth ghalan

(dà liotair). Bha na trì casan a leigeil dhith seasamh os cionn teine fosgailte. Rachadh a togail a' cleachdadhbh na làmhan air gach taobh no leis an làmh-ghreim a cheangail rithe. B' urrainnear an làmh-ghreim a chleachdadhbh cuideachd airson a' phrais a chrochadh os cionn an teine.

Brògan

Tha paidhir bhrògan agus paidhir bhrògan fiodha sna Bogsaichean Làimhseachaidh. Faodaidh na sgoilearan am feuchainn orra faic an e mheud cheart a th'annta.

Brògan tionndaidh

Coltach ri na "brògan tionndaidh" seo, bha na barailean aig a' mhòr-chuid de bhrògan meadhan-aoiseil a' ceangal air an aghaidh. Airson dion a chur air an fhuaigneal, bha iad air am fuaigheil ri chèile leis an taobh a-staigh a-muigh agus an uairsin air an tionndadh. Anns a' cheathramh linn deug thàinig brògan gu bhith nas gobaiche agus b' e sin dealbhadh àbhaisteach an ama.

A rèir fianais bhon àm tha e coltach gu robh àireamh mhòr de dhaoine cumanta dìreach a' dol cas-rùisgte. Ach bhiodh daoine a' cleachdadhbh brògan tana, sìmplidh, leithid na feedhainn seo, airson beagan dòn a chur orra bhon fhuachd 's bhon fhuarachd. Mothaichidh sibh nach eil iad idir cho tiugh agus cho gramail 's a tha brògan an latha an-diugh.

Bha brògan le barailean a bha ceangal air an aghaidh air an cleachdadhbh le uaislean ach cha robh iad càil na bu dìonaich. Bhiodh iad air boireannaich agus cuideachd air fireannaich spaideil a bh' air an deagh èideadh.

Brògan fiodha

Faisg air deireadh a cheathramh linn deug dh'fhàs daoine measail air brògan fiodha leithid na feadhainn seo. Chante pattens no uaireannan clogaichean riutha, agus b' e seòrsa de thar-bhròg a bh' annta, le bonn tiugh fiodh air gach bròig. Bha seo a' dòn na bròig fhìn bhon eabar's bhon t-salchair a bha cho bitheanta sna meadhan-aoisean.

Buinn

Tha na mic-samhail de bhuinn airgid a' dol air ais gu linn Cogaidhean an t-Saorsa. Faodaidh sgoilearan coimeas a dhèanamh eatorra agus na buinn a tha againn an-diugh. Chan eil iad cho fior eu-coltach.

Sa phoca tha buinn airgid bhon àm a bha Èideard 1, 11, agus 111 a' riaghlaigh. Thug gach aon de na rìghrean Sasannach sin, lem feachdan, ionnsaigh air Alba agus ghabh iad sealbh air an dùthaich sa cheathramh linn deug.

Air aghaidh gach bonn chì na sgoilearan aodann an Rìgh agus sgrìobhadh Laideann timcheall an oir. Bu chòir gun dèanadh iad a-mach na facail a leanas:

EDWARD no EDWARDUS – DNS = Tighearna

REX = Rìgh – HYB/HIB = Èirinn (Hibernia)

ANGL = Sasainn – FRA = A' Fhraing

Le sin, tha gach sgrìobhadh caran ag ràdh "Rìgh Èideard Shasainn, na Frainge agus Tighearna na h-Èireann".

Air an taobh eile chì sgoilearan crois agus na facail Laideann 'CIVITAS LONDON', a tha direach a' ciallachadh gun deach an dèanamh an Lunnaid. Cuideachd sgriobhte air na buinn as mothà tha na facail 'POSVI DEUM ADVITOR MEUM', a' ciallachadh "Tha mi air Dia a dhèanamh nam chuidiche."

Cuideachd sa phoca tha bonn airgid bho linn Rìgh Raibeart Brus. Chaidh Raibeart Brus a dhèanamh na Rìgh Raibeart 1 air Alba ann an 1306 agus mus robh 1328 ann bha e air Alba ath-stèidheachadh mar dhùthaich neo-eisimeileach.

Air aghaidh a' bhuinn seo tha leth-aghaidh ceann an rìgh agus sgrìobhadh Laideann "ROBERTUS DG", a' ciallachadh "Raibeart le gràs Dhè". Air an taobh eile tha na facail "SCOTORUM REX", a tha direach a' ciallachadh "Rìgh nan Albannach".

Beatha sa Chùirt

Còmhdaich-cinn dha seabhag

Cha b' e gnothach furasta a bh' ann seabhag a thrèanadh. Sna seann làithean bha e cumanta sùilean an eòin a "dhùnadh" le an sgàilein-sùla fhuaigheil ri chèile. Bhiodh seo a' ciallachadh nach biodh eagal air an eun agus nach tarraingeadh càil eile aire. Bhiodh an neach-trèanaidh an uairsin a' falbh leis air a' ghàirdean fad grunn làithean ach am fàsadhbh e cleachdte ri bhith measg dhaoine. Dheigheadh an sùilean fhosgladh mean air mhean, agus thòisicheadh an trèanadh.

Mu na meadhan-aoisean, an àite bhith "dùnadhbh" sùilean nan eun, bhathas a' cleachdadhbh còmhdaich-cinn. Tha còmhdaich-cinn air a cleachdadhbh chun an latha an-diugh airson eun a chumail sèimh, chan ann a-mhàin nuair a thathas ga thrèanadh ach fad a bheatha obrach. 'S e an còmhdaich-cinn an uidheam as cudromaiche a th'aig maighstir an t-seabhaig.

Fhad's a bha i a' faighinn trèanadh bha an t-seabhag air a misneachadh gus sgèith bho a spiris gu gàirdean a maighstir, an t-astar a' dol nas fhaide gach turas. Bha an t-seabhag air a brosnachadh gu sealg, an toiseach le bhith cleachdadhbh feòil, an uairsin bàith, agus, tro thìde, ainmhidhean beò.

Bha na h-eòin air leth luachmhor agus bha iad air a deagh choimhead as an dèidh. Bha fiùs an dachaighean fhèin aca, ris an cante "mews", aig astar air falbh bho na prìomh thogalaichean gus nach biodh dragh air a chur air na h-eòin.

Cailis

Gu h-àbhaisteach bhiodh caibeal airson adhradh anns a' chaisteal as na meadhan-aoisean. Bha a' chailis air a cleachdadhbh, dìreach mar a tha i an-diugh, airson fion sàcramaid a' chomanachaiddh. Gu nàdarrach bha na sothichean a bhathas a' cleachdadhbh sa phàirt chudromach seo dhen adhradh a' dleasadh fior spèis. Bha cailisean nam meadhan-aoisean tric air an dèanamh de mheatailtean prìseil agus mar bu trice bha iad air am maiseachadh gu mòr. Uaireannan bhiodh seudan prìseil gan còmhdaich mar chomharra air cho cudromach 's a bha iad.

Soitheach teasachaidh agus truinnsear feòdar

Bha an t-soitheach teasachaidh umha seo caran coltach ri barbecue meadhan-aoiseil. Bhiodh gual teth air a losgadh na bhroinn agus bhiodh an truinnsear no poit bheag air a cur air na casan aig a' mhullach. Dhèanadh seo cinnteach gum biodh am biadh air a chumail teth ann an caistealan fuara. Mothaichibh dha na tuill a tha timcheall a' chliathaich, a' leigeil èadhar a-steach airson an gual a chumail a' losgadh.

Bhiodh soitheach leithid seo air a cleachdadhbh le uaislean anns an Talla Mhòr.

Uidheam sgrìobhaidh: peann ite, pinnear, bogsa-gainmhich, seula

Seo cuid den uidheam sgrìobhaidh a bha aca sna Meadhan-aoisean. Anns na Meadhan-aoisean bha pearsachan-eaglais am measg a' bheagan dham b' aithne sgrìobhadh agus leughadh agus bha a' mhòr-chuid de làmh-sgrìobhainnean air an sgrìobhadh le làimh ann am mainistirean, le daoine ris an cante sgrìobhadairean. B'e obair shlaodach agus dhaor a bh' ann a bhith cruthachadh làmh-sgrìobhainnean.

Bha làmh-sgrìobhainnean nam Meadhan-aoisean mar bu trice air an sgrìobhadh air duilleagan sreathan no meamran air an dèanamh de chraiceann bheathaichean. Tha iad làidir agus maireannach. Bha iad air an sgrìobhadh le pinn-ite coltach ris an fhear sa bhogsa. Bha ite làidir an toiseach air a tiodhlacadh ann an gainmheach theth gus a dèanamh nas treasa agus gus nach biodh i cho pronn. Bhiodh na h-itean beaga air an toirt air falbh gus am biodh am peann nas phasa a làimhseachadh. Bha gob a' phinn an uairsin air a chumadh le sgithinn bhig, ga sgoltadh mar tha gob pinn inc an latha an-diugh. Bha am peann an uairsin deiseil airson a chleachdad.

Ann an dealbhan meadhan-aoiseil chithear mar as trice sgrìobhadair na shuidhe aig deasg a tha ag aomadh 's a tha air a h-uidheamachadh le pinnearan. Bidh peann ite aige an aon làimh agus sgian bheag sa làimh eile. Bha an sgian airson gob a' phinn a chumadh as ùr agus airson mearachdan beaga a dhubbadh às.

Bha diofar dhòighean ann air inc a dhèanamh. 'S e inc domblais iarainn a bu chumanta. B'e measgachadh de cheimigean agus pàirtean de chraobh daraich, measgaichte le fion, uisge no fion-geur, a bh' ann.

Bha gainmheach às a' bhogsa-gainmhich air a chrathadh thairis air an inc fhliuch gus a chuideachadh a' tiormachadh.

Aig àm nuair nach b' urrainn don mhòr-chuid dhen t-sluagh sgrìobhadh no leughadh, anns na Meadhan-aoisean b' e priomh adhbhar seula leithid na tè seo sgrìobhainn a dhearbadh, coltach ri d' ainm a chuir ri sgrìobhainn an-diugh. Cha b' e a-mhàin an teaghach rìoghail a bha a' cleachdad seula, bha iad cuideachd air an cleachdad le barain, iarlan, manaich agus marsantan.

Brosnaichibh na sgoilearan gus sùil gheur a thoirt air an t-seula feuch an lorg iad daoine cudromach sam bith agus gearradh-arm.

Molaidhean airson obair an dèidh làimh

Faodar na molaidhean a leanas a chleachdadadh airson an tuilleadh obair air ais san sgoil.

Sgrìobhadh cruthachail

Faodaith cuairt gu caisteal meadhan-aoiseil, agus cleachdadadh nam Bogsaichean Làimhseachaidh, sgrìobhadh cruthachail a bhrosnachadh. Mar eisimpleir, dh' fhaodte sgrìobhadh air na cuspairean a leanas:

- A' tighinn tron t-sèist**

Faodaith sgoilearan toirt a chreidsinn gu bheil aca ris an caisteal a dhòn 's e fo shèist le arm a th'air ionnsaigh a thoirt air an dùthaich. Faodar dealbh a thoirt air an t-sèist, an armachd a bh' air a chleachdadadh, mar a dhòn iad an caisteal, mar a bha iad a' faireachdann (eagalach? misneachail?) agus dè thachair aig a' cheann thall.

- Fèist a' Mhorair**

Faodaith sgoilearan toirt a chreidsinn gu bheil cuireadh aca bhon Mhorair ionadail gu fèist anns an Talla Mhòr. Faodar dealbh a thoirt air na seallaidean, na fuaimean agus na faileidhean a bh' ann. Dè seòrsa biadh a bh' ann? An robh cur-seachad ann? Dè an t-aodach a chuir iad orra? Ciamar a bha iad a' faireachdann a' coiseachd a-steach dhan Talla Mhòr is a' faicinn a h-uile duine?

- A' fuireach sa chaisteal**

Dh'fhaodadh sgoilearan caractar mun do dh'ionnsaich iad a thaghadh, cuideigin a bhiodh a' fuireach ann an caisteal meadhan-aoiseil – 's dòcha sagart, searbhant, morair no ban-tighearna no geàrd caisteil. Dh'fhaodadh seo a bhith ann an cruth leabhar-là no litir.

'S dòcha mar a bha Talla Mhòr Caisteal Bothwell a' coimhead tràth san 15mh linn

Sgoilearan a' dèanamh dràma mu bheatha ann an caisteal meadhan-aoiseil.

Dràma

Dh'fhaodadh cuairt agus cleachdadh nam Bogsaichean Làimhseachaidh beachdan airson dràma buidhne a bhrosnachadh. 'S dòcha gu faodadh sibh na beachdan air sgrìobhadh cruthachail a cleachdadh airson an clas a mhisneachadh gus an deilbh-chluich fhèin a chruthachadh.

Dealbhan agus sgrìobhadh

Dh'fhaodadh sibh na sgoilearan a mhisneachadh gus clàr a dhèanamh mu aon de na nithean leis an robh iad ag obair. Dh'fhaodadh iad am fear a b' fheàrr leotha a thaghadh agus a chlàradh le:

- dealbh mionaideach dheth a dhèanamh
- fiosrachadh mu dheidhinn a thional agus bileag mìneachaidh a chruthachadh
- earrainn ghoirid thuairisgeulach a sgrìobhadh mu dheidhinn, mar eisimpleir:

'S e ...an nì a' b'fheàrr leamsa.

Bu toigh leam e chionns...

Bha mi smaoineachadh gu robh e inntinneach chionns...

An àite sin dh'fhaodadh iad cairt-puist airson a reic do luchd-turas a chruthachadh leis an nì as fheàrr leotha mar chuspair. A-rithist dh'fheumadh iad dealbh mionaideach dheth a dhèanamh agus seantans goirid a sgrìobhadh, a' mìneachadh dè a th'ann.

Treòirichean òga le èideadh meadhan-aoiseil orra aig Caisteal Craigmillar, Dùn Èideann

Taigh-tasgaidh clas

Dh'fhaodadh na sgoilearan taigh-tasgaidh a chruthachadh san t-seòmar-sgoile, stèidhichte air na dealbhan a rinn iad agus na dh'ionnsaich iad mu chaistealan sna meadhan-aoisean. Dh'fhaodadh buidhnean tighinn gu co-dhùnadhbh mun chuspair sònraichte a bha iad fhèin airson a dhèanamh, mar eisimpleir dìon a' chaisteil, beatha sa chìurt, a' fuireach ann an caisteal.

A' cleachdadh nam Bogsaichean Làimhseachaidh airson am brosnachadh, dh'fhaodadh iad fiùs na nithean aca fhèin a chruthachadh, mar eisimpleir sealachan air an dèanamh le crèadh, pinn ite, agus dh'fhaodadh iad taic a chur ris an taisbeanadh aca le bileagan, diagraman agus dealbhan camara.

ROBH FIOS AGAIBH?

Bha daoine anabarrach measail air a bhith sealg le seabhagan agus eòin-creachaidh eile agus b' e comharradh inbhe a bh' ann am measg uaislean air feadh na Roinn Eòrpa sna meadhan-aoisean. Bha uaislean na h-Alba gu h-àraid measail air.

Cùl-fhiosrachadh do thidsearan

Cùl-fhiosrachadh do thidsearan

Ged nach robh mòran chaistealan an Alba ro 1124, chaidh mòran a thogail ri linn Rìgh Daibhidh I (1124–53). Bha caistealan cudromach sa ro-innleachd a bha aige airson an dùthaich a riaghlaigh.

àiteachan sàbhailte agus cofhurtail as am faodadh an rìgh fuireach nuair a bha e a' siubhal timcheall na dùthcha.

Cò thog na caistealan?

Bha an rìgh a' toirt cead do na h-uaislean anns an robh fior earbsa aige caistealan a thogail agus riaghlaigh às a leth. Bha cruinneachadh chisean, cumail rian agus cumail ris an lagh an urra riutha. Thug an rìgh cuideachd cead caistealan a thogail do bharain, ridirean agus easbaigean. Bha acasan an uairsin ri daoine a rachadh a chogadh a thoirt don rìgh, nuair a bha feum aige orra. Bha na caistealan cuideachd a' taigseann

Carson a chaidh an togail?

Chaidh caistealan a thogail ann an Alba airson dòn a chur air daoine bho ionnsaighean à Sasainn agus ionnsaighean Lochlannach. Bha gach caisteal air a thogail airson dòn a chur air àiteachan cudromach, leithid fadhla air abhainn, port mara no fearann sònraichte. Bha làrach caisteal air a thaghadh gu faiceallach. Bha mòran chaistealan air an togail air nullaich chnuic no chreagan àrda. Bha feadhainn eile air an togail air eileanan no air leth-innisean, ga dhèanamh cho doirbh sa ghabhadh ionnsaigh a thoirt orra.

Beachd neach-ealain air mar a bha Caisteal Dhùin Staidhinis, a' coimhead thairis Linne Latharna an Earra-Ghàidheal, sna meadhan-aoisean.

Ciamar a bha iad air an togail?

Bha na caistealan tràth air an togail mar bu trice le ùir is fiadh. Cha robh annnta ach tùr fliodh dhan mhorair 's a' bhan-tighearna, air a thogail air mullach creag nàdarra no air mullach dùn ùir a thogadh iad an toiseach (motte). Bha togalaichean a' chaisteil, leithid an Talla Mhòr, stòir, stàbaill, caibeal, cidsinean, bùihtean-obrach agus àiteachan-fuirich dha muinnir a' chaisteil, air an cruinneachadh còmhla ann an gàrradh (bailey) aig bonn a' mhòtte. Bha an caisteal air fad air a chuaireachadh le gàrradh ùir, dig no staing.

Ged a bha na caistealan seo furasta agus luath an togail, bha iad a' breothadh ann an t-sìde thais agus bha e furasta an sgrios le teine. Anns an 13mh linn thòisichear a' togail chaistealan cloiche. Bha iad na bu threasa, sheasadh iad ri teine agus bha iad a' toirt dòn an bharrachd an aghaidh saighdean agus innealan ionnsaigh eile. A bharrachd air sin bha iad a' coimhead na bu leòmaiche, a' cur ri inbhe a' Mhorair.

Cò bha fuireach annnta?

Bha caistealan eadar-dhealaichte a thaobh meud is tomhas, ach bha iad uile ann air an aon adhbhar: àite dòn agus dachaigh dhan neach leis an robh e. Dh'fheumadh gach caisteal a bhith air uidheamachadh airson beatha làitheil a' mhorair's a bhean, an teaghlaich agus na searbhanntan. Mar a b' uaisle am morair's a bhean's ann bu mhòtha a bha de dhaoine a' fuireach san dachaigh. Dh'fhaodadh suas ri 150 neach a bhith a' fuireach agus ag obair timcheall air caisteal a bha le morair cudromach.

Cò ris a bha beatha coltach ann an caisteal?

Bha caistealan nan àiteachan-fuirich tais, fuar, dorch agus gaothach. Bha teas agus solas an urra ri teinteán fiadh agus lampaichean ola a bh' air a dhèanamh à saill bheathaichean (le faileadh grod às). Cha robh leapannan ach aig a' mhorair's a bhean – bha a' mhòr-chuid a dhaoine a' cadal air an lår faisg air an teine. Bha faileadh bheathaichean, còcaireachd, biadh a' grodadh, ceò agus cuirp shalach air am bruthadh ri chèile a' fàgail gum biodh a' mhòr-chuid de chaistealan nan àiteachan mì-chàilear le droch fhàileadh annnta.

Thigeadh mòran dhen bhiadh bhon fhearrann mun cuairt. Bha sealg is iasgach cudromach airson annlan ùr agus thigeadh feòil mairt, feòil chaorach, feòil muice agus eòin bheaga bho na tuathanais. Airson amannan sònraichte dh'fhaodte gum biodh peucag ròsda no eala aca. Bha biadh air a ghlèidheadh

Ath-chruthachadh de dh'fharpais sleaghaireachd aig Lùchairt Ghlinn lucha.

airson a' gheamhraidh le shailleadh no a smocadh no a thiormachadh. Bha measan, lusan agus luibhean air am fàs air fearann a' chaisteil agus bhiodh blas a bharrachd a' tighinn bho spiosraidhean a thigeadh bho thall thairis. Bhiodh mil às na sgeapan air a chleachdad airson mìlseachd.

Bhiodh a' mhòr-chuid de dhaoine ag òl leann a bha air a ghrùdadadh sa chaisteal ach bhiodh am morair's a theaghlaich ag òl fion a thigeadh às an Fhraing.

Mar chur-seachad bhiodh farpaisean sleaghaireachd aca is bhiodh iad ri boghadaireachd is sealg le eòin. Bhiodh luchd-ciùil a' siubhal air feadh na dùthcha a' seinn is a' cluich aig fèisteann is amannan subhach sna caistealan. Bhiodh clann a' cur seachad ùine le déideagan sìmplidh agus geamannan.

Bha cumail rian agus cumail an lagh an urra ri morair a' chaisteil. A rèir an inbhe shòisealta bhiodh daoine a rinn ceàrr air an cumail ann an cill no ann an slocan gus an tigeadh iad gu cùirt san Talla Mhòr. An uairsin, a rèir na h-eucoil a rinn iad, bhiodh càin a' dol orra, no rachadh an ceusadh no an crochadh. (Cha bhiodh ach uaislean air an dì-cheannadh). Bhiodh prìosanaich cogaidh cuideachd air an cumail an caistealan. Sna meadhan-aoisean gu tric b' e uaislean a bh' annnta-san, agus bhiodh iad air an cumail an greim gus an rachadh airgead-èirig a phàigheadh. Chionns gur e rud glè bhuannachdail a bh' ann an airgead-èirig, bha e feumail na prìosanaich phoilitigeach sin a chumail beò agus ann an cofhurtachd.

ROBH FIOS AGAIBH?

Bha boghadairean air leth cudromach a thaobh caisteal a dhìon. Bhiodh iad stèidhichte àrd air rampairean a' chaisteil far am b' urrainn dhaibh losgadh gu luath air nàimhdean a bha tighinn dlùth. B' urrainn do bhoghadair sgileil 15 saighead a leigeil às taobh a-staigh mionaid. B' e an obair acasan misneachd nan nàimhdean a thoirt bhuapa mus tigeadh iad fiùs faisg.

An robh iad sàbhailte bho ionnsaighean?

B' ann tro shèist bu trice a bhathas a' glacadh caisteal ged a gheibheadh nàimhdean uaireannan sealbh air caisteal le ionnsaigh gun dùil. Dh'fhaodadh sèist seasamh latha no grunn bhliadhnaichean. B' e an t-amais a bhiodh aig nàimhdean ballachan a' chaisteil a bhriseadh is faighinn na bhroinn air an dòigh sin. Na fàilligeadh seo, dhèanadh iad oidhirp an t-àite a chuaireachadh gun toireadh an t-acras air muinntir a' chaisteil gèilleadh. Cha robh de stòras aig a' mhòr-chuid de chaistealan airson seasamh ri sèist fhada agus ghèilleadh fiùs na caistealan bu làidir an dèidh sèist fhada le arm mòr cumhachdach.

Tuilleadh fiosrachaidh mu chaistealan

Tha an tuilleadh fiosrachaidh mionaideach mu chaistealan meadhan-aoiseil ri lorg ann an t-sreath leabhrain aig Alba Aosmhòr "A' sgrùdad..."

Gheibhear iad seo air làrach-lìn Alba Aosmhòr aig: www.historic-scotland.gov.uk/education_unit

Bidh an t-sreath Homework Helpers cuideachd feumail do sgoilearan a thaobh diofar chuspairean co-cheangailte ri beatha sa chaisteal meadhan-aoiseil. A-rithist lorgar iad seo air làrach-lìn Alba Aosmhòr aig: www.historic-scotland.gov.uk/education_unit

Beachd neach-ealain air sèist Caisteal Chair Labharraig, Dùn Phrìs is Gall-Ghàidhealaibh, le Èideard 1 Shasainn ann an 1300.

Stòrasan a bharrachd

Do thidsearan

LEABHRAICHEAN

Bidh na leabhraichean-iùil oifigeil aig Alba Aosmhòr airson gach làrach air leth feumail do thidsearan. Tha mòran fiosrachadh mionaideach annnta mu ailtireachd agus eachdraidh nan làrach.

Alba Aosmhòr Foghlam *A' sgrùdadh Chaistealan Meadhan-aoiseil an Alba*. Alba Aosmhòr 2005

Anns an leabhar seo, air a dheilbh airson tidsearan, lorgar mòran cùl-fhiosrachadh air beatha sa chaisteal agus molaidhean airson obair clas.

Alba Aosmhòr Foghlam *A' sgrùdadh Cogaidhean na Saorsa: 1296-1357*. Alba Aosmhòr 2005

Anns an leabhar seo, air a dheilbh airson tidsearan, lorgar sealladh farsaing fiosraichte air an àm, le molaidhean a thaobh làraich air am faodar tadhail agus obair clas.

Chris Tabraham *Scottish Castles and Fortifications* Historic Scotland 2000

Hands On. Learning from Objects and Paintings: A Teacher's Guide. Museums Galleries Scotland 2008

Faodar an leabhar-iùil fior mhath seo mu bhith ag obair le nithean sa chlas a cheannachd bho Glasgow Museums, Communications Section, Martyrs' School, Parson Street, Townhead, Glasgow G4 0PX Tel: 0141 271 8307.

Gail Durbin, Mike Corbishley, Susan Morris and Susan Wilkinson *Learning From Objects: A Teacher's Guide* English Heritage 1990

Leabhar air leth feumail do thidsearan le mòran comhairle agus stiùireadh a thaobh a bhith ag obair le nithean agus a' ruith seiseanan làimhseachaidh.

LÀRAICH-LÌN

www.historic-scotland.gov.uk/education_unit

An tuilleadh fiosrachaidh mu chuairtean sgoile, gnìomhan agus stòrasan airson tidsearan. Cuairtean a ghabhas luchdachadh a-nuas airson grunn làraich aig Alba Aosmhòr a tha am measg nan leabhrain "A' sgrùdad..."

Do sgoilearan

LEABHRAICHEAN

Allan Burnett *Robert the Bruce and All That agus William Wallace and All That* Birlinn 2006

Leabhraichean freagarrach air an àm bho shreath shoirbheachail a tha toirt fiosrachadh mu phrìomh charactaran ann an dòigh tharraingeach is bheothail.

English Heritage *What Were Castles For?* Usborne 2002
Leabhar as an t-sreath Starting Points in History.

Christopher Gravett *Eyewitness Castle* Dorling Kindersley 2002

Leabhar eireachdail le mòran dhealbhan mu chaistealan agus beatha ann an caistealan air feadh an t-saoghail.

Terry Deary *Bloody Scotland* Scholastic 1998
Aon de na leabhraichean san t-sreath shoirbheachail Horrible Histories. Beothail, tarraingeach agus connspaideach.

LÀRAICH-LÌN

www.historic-scotland.gov.uk/education_unit

Gheibhear sreath de Homework Helpers a tha a' sgrùdadh diofar thaobhan de bheatha ann an caisteal meadhan-aoiseil air làrach-lìn Alba Aosmhòr aig an t-seòladh gu h-àrd.

www.ltscotland.org.uk/scottishhistory

Stòras air leth feumail de ghoireasan dha sgoilearan a' buntainn ri amannan eadar-dhealaichte ann an eachdraidh na h-Alba. Feumail airson pròiseactan rannsachaidh pearsanta. Geamannan agus fiosrachadh na mheasg.

www.nationalgeographic.com/castles/enter.html

Rannsaich caisteal mas-fhìor.

BUIDHEACHAS

Ùghdar: Calum Price

Deasaiche an t-sreath: Sue Mitchell

Deasaiche Copaidh: Jackie Henrie

Na dealbhan air fad © Dlige-sgrìobhaidh a' Chrùin Alba Aosmhòr mur eil ainmeachadh eile san teacsa.

Dreach agus clò-bhualadh: The House

Le taing do Alison Muir agus Sgioba a' Cho-òrdanaiche Cultarach ann an Lannraig a Tuath agus Deas airson an cuideachadh.

© Alba Aosmhòr 2010

ALBA AOSMHOR FOGLAM